

METALURGIA BRONZULUI LA TRACII DIN SPAȚIUL CARPATO-DUNĂREANO-PONTIC ÎN OPERA LUI VASILE PÂRVAN

DE

MIRCEA PETRESCU-DÎMBOVIȚA

Problema metalurgiei bronzului din Bronzul târziu și Hallstattul timpuriu a fost tratată de Vasile Pârvan cu lux de amănunte și larg orizont istoric în monumentală sa operă *Getica*¹ și în lucrarea de sinteză *Dacia*². La acestea se adaugă nota la articolul lui Nicolae Filimon relativ la depozitul de la Suseni³, în care se pronunță asupra cronologiei acestei descoperiri. În tratarea problemelor s-a bazat pe literatura de specialitate din țară și străinătate și pe cunoașterea, în parte directă, a materialelor din muzeele din țară.

În ceea ce privește literatura de specialitate, s-a folosit, pe cât i-a fost posibil, în mod critic de repertoriile și cataloagele publicate de Carl Goos⁴, Gábor Téglás⁵, József Hampel⁶, Endre Orosz⁷, Bódog Milleker⁸, nu însă și de ale lui Julian Marțian în limbile germană și română⁹. În ceea ce privește repertoriul lui Carl Goos, scoate în evidență confuziile cronologico-tipologice dintre Bronz și Fier,¹⁰ iar despre cele trei volume ale lui József Hampel, constituind un valoros corpus al depozitelor de bronzuri din spațiul ungaro-român, tipărit la Budapesta în ultimele două decenii ale secolului trecut, consideră că acordă cea mai mare atenție tipologiei în sine, preocupându-l foarte puțin clasificările cronologice și evoluția diferitelor forme¹¹. În realitate, lucrarea lui J. Hampel pentru spațiul respectiv poate fi folosită și astăzi, ca izvor, cu toate că a fost depășită de altele întocmite în ultimii zece ani de Mária Novotná¹², Amália Mozsolics¹³ și Mircea Petrescu-Dîmbovița¹⁴.

Din repertoriile și cataloagele respective a selectat descoperirile mai importante, nepropunându-și să întocmească un corpus al lor, pentru care desigur ar fi fost nevoit să întreprindă cercetări nu numai în muzeele din țară, ceea ce a și făcut în parte, dar și din străinătate, îndeosebi de la Budapesta și Viena, unde se află importante loturi de bronzuri din Transilvania. În această privință, din cele afirmate în *Getica* rezultă că pentru unele din piesele colecției dr. S. Egger din Viena, provenind de pe teritoriul Transilvaniei, s-a folosit de reproducerile lui A. Száraz din 1891¹⁵. În fond însă nu acest lucru

¹ Vasile Pârvan, *Getica. O protoistorie a Daciei*, Academia Română. Memoriile Secției Istorice, Seria III, Tomul III, Mem. 2, București, 1926. A se vedea și ediția îngrijită, note, comentarii și postfață de Radu Florescu, București, 1982.

² Idem, *Dacia. Civilizațiile antice din țările carpato-danubiene*, București, 1972, ediția a V-a îngrijită de Radu Vulpe.

³ Idem, *L'âge du dépôt de bronzes de Suseni*, *Dacia*, I, 1924, p. 359 și urm.

⁴ Carl Goos, *Chronik der archäologischen Funde Siebenbürgens*, *Archiv des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde*, 13, 1876, 203 și urm., Sibiu (Hermannstadt).

⁵ Gábor Téglás, *Hunyad vármegye földjének története az őskortól a honfoglalásig*, Budapesta, 1902.

⁶ József Hampel, *A bronzkor emlékei Magyarhonban*, Budapesta, I (1886); II (1892); III (1896).

⁷ Endre Orosz, *Szolnok-Doboka megye őskori leleteinek repertóriumma. A Szolnok-Doboka megyei Irodalmi, Történelmi és Etnographiai Társulat, Dej (Dés), I. (1900)*; idem, *Első kötet a Szolnok-Doboka megye őskori leleteinek repertóriumához*, Dej (Dés) (1902).

⁸ Bódog Milleker, *Délmagyarország régiségleletei*, Timișoara (Temesvár), I (1897); II (1899); III (1906); idem, *Vorgeschichte des Banats*, *Starinar*, XV, 1940, 21 și urm.

⁹ Julian Marțian, *Archäologisch-prähistorisches Repertorium für Siebenbürgen*, *MAGW.*, Wien, XXXIX, seria III, 1909, 321 și urm.; idem, *Repertoriu arheologic pentru Ardeal*, Bistrița, 1920.

¹⁰ Vasile Pârvan, *Getica*, nota 1, p. 292.

¹¹ *Ibidem*, p. 291.

¹² Mária Novotná, *Die Bronzeortfunde in der Slowakei, Spätbronzezeit*, Bratislava, 1970.

¹³ Amália Mozsolics, *Bronzefunde des Karpatenbeckens. Depotfundhorizonte von Hajdúsámson und Koszderpadlás*, Budapesta, 1967; idem, *Bronze- und Goldfunde des Karpatenbeckens. Depotfundhorizonte von Forró und Ópályi*, Budapesta, 1973.

¹⁴ Mircea Petrescu-Dîmbovița, *Depozitele de bronzuri din România*, București, 1977; idem, *Die Sichel in Rumänien mit Corpus der jung- und spätbronzezeitlichen Horte Rumäniens. Prähistorische Bronzefunde*, XVIII. 1, München, 1978, p. 85 și urm.

¹⁵ Vasile Pârvan, *Getica*, p. 324, nota 2.

l-a urmărit Pârvan, ci de a face, pe baza materialului analizat, o sinteză pentru toată Dacia, între 1 000 și 300 î.e.n., respectiv pentru perioadele încă foarte obscure denumite de el Bronzul IV getic și Fierul I geto-scitic, căutînd să lămurească topografic și tipologic monumentele din această perioadă, în care produsele metalurgiei bronzului ocupă, cum just a remarcat, un loc aparte¹⁶. În acest scop s-a folosit îndeosebi de descoperirile de bronzuri din Transilvania și regiunile vecine ale Panoniei, Slovaciei și Ucrainei Transcarpatice și numai într-o foarte mică măsură de la sud și est de Carpați, pentru care, din cauza documentării sărace, nu poate lua în considerație decît doar două descoperiri : Drajna de Jos-Prahova și Rafaila-Vaslui¹⁷.

Pentru încadrarea culturală și cronologică a descoperirilor de bronzuri și legăturile cu zonele vecine și mai îndepărtate, Vasile Pârvan a folosit, cu interpretări proprii, lucrările lui Paul Reinecke¹⁸, Lajos Márton¹⁹, Joseph Déchelette²⁰, Moritz Hoernes și Oswald Menghin²¹, Georg Wilke²², D. Randall Mac Iver²³, A. M. Tallgren²⁴ și alții.

În cele ce urmează ne propunem să analizăm contribuțiile lui Vasile Pârvan în domeniul metalurgiei bronzului, scoțînd în evidență pe de o parte ceea ce este valabil și astăzi, iar pe de alta concluziile care se desprind pentru unele probleme în lumina cercetărilor actuale. În acest scop, vom avea în vedere, în interpretările noastre, și ceea ce s-a mai scris în această privință de Ion Nestor²⁵, Alexandru Vulpe²⁶ și mai recent de Sebastian Morintz²⁷.

Depozite de bronzuri. Pârvan, analizînd descoperirile de bronzuri, ca de altfel mai înainte de el Ioan Andrieșescu, cu prilejul publicării depozitului de la Drajna de Jos²⁸, pentru tot teritoriul fostei Dacii și zonele vecine, a reliefat frecvența pieselor de bronz din acest spațiu în depozite și raritatea lor în așezări²⁹, constatare valabilă și astăzi cu completarea adusă de descoperirile privind prelucrarea lor în acestea din urmă de către meșteri locali, posibilitate pe care de altfel și Pârvan o are în vedere.

Din analiza depozitelor de bronzuri la care se referă, reiese în mod just importanța acordată marilor depozite-turnătorii de la Gușterița, pe care l-a studiat la Muzeul din Sibiu, și Șpálnaca, omițînd în schimb pe cel mai mare, de la Uioara de Sus, din colecțiile Muzeului de Istorie a Transilvaniei din Cluj-Napoca, descoperit în 1909 și publicat, ce este drept, la data respectivă, într-o infimă măsură în țară și străinătate³⁰. Aceeași atenție o acordă și depozitelor de la Brăduț, Suseni, Fizeșu Gherlii și Șomartin³¹, ultimele trei cunoscute astăzi ca eponime pentru seriile de bronzuri corespunzătoare³². Faptul că a ales din noianul de depozite hallstattiene timpurii pe cele mai reprezentative constituie, fără îndoială, un indiciu asupra bunei selecții operată de autor în domeniul izvoarelor folosite. Neinteresîndu-l decît în linii generale perioada anterioară, a sfîrșitului epocii bronzului, pentru continuitatea de la, ceea ce numește el, Bronzul III la Bronzul IV, se înțelege de ce nu a introdus și depozitul de la Domănești, din Muzeul Național de la Budapesta³³, pe care fără îndoială că l-a cunoscut din publicația lui József Hampel, deseori menționată.

La fel, în ceea ce privește depozitele de bronzuri din Banat, se subliniază în mod just, faptul relevant de Bódog Milleker, că cele mai multe asemenea descoperiri datează din Hallstattul timpuriu, respectiv între 1 000 și 700 î.e.n., cînd, după Pârvan, în Banat produsele metalurgiei bronzului sînt în legătură cu cele din restul Daciei, spre deosebire de ceramică, pătrunsă de elemente, după el, veneto-

¹⁶ *Idem*, 364, 391 și urm.

¹⁷ *Idem*, *passim*. A se vedea trimiterile respective de la indice.

¹⁸ Paul Reinecke, *Tanulmányok a magyarországi bronzkor kronológiájáról*, *AE*, XIX, 1899, p. 225 și urm. și 316 și urm.

¹⁹ Lajos Márton, *A magyar honi fibulák osztályozása*, II. Rész, *A hallstatti kor fibula-typusai*, *AE*, XXXIII, 1913, 2, p. 141 și urm. ; 3, p. 194 și urm. ; 4, 327 și urm.

²⁰ Joseph Déchelette, *Manuel d'archéologie préhistorique celtique et gallo-romaine*, Paris, II (1910) ; III (1913).

²¹ Moritz Hoernes und Oswald Menghin, *Urgeschichte der bildenden Kunst in Europa von den Anfängen bis um 500 vor Christi*, Wien, ediția I, 1898.

²² Georg Wilke, *Archäologische Parallelen aus dem Kaukasus und den unteren Donauländern*, *ZfE*, I, 1904 ; *idem*, *MAGW.*, XXXVIII, 1908, 136 și urm. și recenziia lui Lajos Márton pentru articolul din *ZfE*, 1904 ; *AE*, XXIV, 1904, 426 și urm.

²³ D. Randall Mac Iver, *Villanovians and early Etruscans*, Oxford, 1924.

²⁴ A. M. Tallgren, *L'Époque d'Amnino*, Helsingfors, 1919.

²⁵ Ion Nestor, *Der Stand der Vorgeschichtsforschung in Rumänien*, 22. *BerRGK*, 1932, 11 și urm. ; *idem*, *Ein Bronzedepot aus Moigrad (Rumänien)*, *PZ*, XXVI, 1935, 1/2, p. 24 și urm.

²⁶ Alexandru Vulpe, *Probleme actuale privind metalurgia aramei și bronzului în epoca bronzului pe teritoriul României*, în *Revista de istorie*, XXVII, 1974, 2, p. 243 și urm. ; a se vedea și nota 38 din această lucrare.

²⁷ Sebastian Morintz, *Contribuții arheologice la istoria tracilor timpurii*, I, București, 1978.

²⁸ Ioan Andrieșescu, *Nouvelles contributions sur l'âge du bronze en Roumanie. Le dépôt de bronzes de Drajna de Jos et l'épée de Bucium, Dacia*, II, 1925, p. 345 și urm.

²⁹ Vasile Pârvan, *Getica*, p. 293, 393.

³⁰ A se vedea *Erdélyi Múzeum Évkönyve*, Cluj (Kolozsvár), 1909, p. 36 ; Márton Roska, *PZ*, I, 1909–1910, p. 407, nota 1 ; Leonard Franz, *Ein frühhallstattischer Depotfund aus Siebenbürgen*, *WPZ*, 9, 1922, p. 67 și urm. (pentru lotul de obiecte din Muzeul de la Göteborg) ; C. S. Nicolăescu-Plopșor, *Însemnări asupra agriculturii preistorice de pe pământul românesc*, *Arhivele Olteniei*, I, 1922, p. 10.

³¹ Vasile Pârvan, *Getica*, p. 308 și urm.

³² Pentru aceste faze a se vedea Mircea Petrescu-Dimbovița, *Depozitele de bronzuri din România și de același, Die Sichel*, unde se menționează și literatura respectivă.

³³ Este vorba de depozitul Domănești I din jud. Satu Mare, pentru al cărui conținut și bibliografie vezi Mircea Petrescu-Dimbovița, *Depozitele de bronzuri din România* p. 57 și urm. ; *idem*, *Die Sichel*, p. 132 și urm.

ilire-hallstattiene³⁴. Lăsând la o parte, precizarea perioadei și a caracterului ceramicii respective, depășită de stadiul actual al cercetărilor, ceea ce este firesc, rămâne valabilă constatarea potrivit căreia marea majoritate a depozitelor de bronzuri din această regiune se plasează în Hallstattul timpuriu, după cunoștințele actuale, din Hallstatt A₁ pînă în Hallstatt B₁ inclusiv, ceea ce corespunde secolelor XII—X î.e.n.³⁵.

Tipologie. Și în acest domeniu, indispensabil pentru cunoașterea originii, evoluției și particularităților tipurilor de unelte, arme, vase și obiecte de podoabă de bronz de la sfîrșitul epocii bronzului și începutul Hallstattului din spațiul dacic, Vasile Pârvan s-a străduit, la nivelul studiilor din vremea sa, să înfățișeze, pe cît i-a fost posibil, un tablou veridic, care, în comparație cu ceea ce s-a făcut la sfîrșitul secolului trecut de J. Hampel³⁶ și apoi cu totul sporadic, după aceea, pînă la publicarea depozitului de la Drajna de Jos de Ioan Andrieșescu³⁷, reprezintă fără îndoială un progres. În această privință, nimănui nu i se poate cere perfecțiune într-un asemenea domeniu, în care pînă astăzi clasificările tipologice cunosc o continuă perfecționare, cum o atestă cel mai bine volumele din seria *Prähistorische Bronzefunde (PBF)* de sub redacția lui Hermann Müller-Karpe, din care patru, privitoare la topoare³⁸, seceri³⁹ și fibule⁴⁰ din spațiul carpato-dunăreano-pontic, sînt redactate de specialiști români, care au predat pentru a fi tipărite în aceeași serie încă alte trei volume⁴¹.

Analizînd tipurile de obiecte, pentru care s-a folosit și de unele lucrări speciale sau generale, de sinteză, de peste hotare, ca acelea ale lui Joseph Déchelette, Paul Reinecke, Lajos Márton ș.a., Pârvan a reliefat în evoluția lor unele trăsături caracteristice, preocupîndu-l mereu ce este local, vestic și sud-vestic, precum și estic⁴². În același timp a avut în vedere, pe cît i-a fost posibil, răspîndirea și funcția unor categorii de obiecte.

Astfel, în ceea ce privește uneltele, a remarcat în mod just creșterea laturii tăișului la celturile hallstattiene timpurii mai noi⁴³; formele și motivele variate ale secerilor închise și mai deschise, coexistența tipurilor vestice, cu buton și limbă la minier, cu cele locale, cu cîrlig⁴⁴, precum și prezența altor tipuri vest și central europene de unelte, respectiv de cuțite și alte obiecte. În legătură cu secerile, întîlnite în număr atît de mare pe teritoriul țării noastre, dorința lui Pârvan, de a avea o lucrare completă asupra acestui tip de obiecte⁴⁵, s-a realizat de abia în 1978, de către autorul acestei lucrări⁴⁶, cu care prilej s-a putut constata justetea punctului de vedere al lui Pârvan, întrucît studiarea aprofundată a acestui tip de unealtă a arătat că și el este susceptibil de a fi, prin particularitățile sale de formă și decor, „fosilă directoare“ pentru anumite perioade din epoca Bronzului și Hallstattului timpuriu, suplinindu-se în acest fel dificultatea la care se referă Pârvan de a se stabili tipuri precise de seceri pentru Hallstattul I getic⁴⁷.

Pe de altă parte, lamele de brice descoperite în Dacia, în primul rînd în marile depozite-turnătorii de la Uioara de Sus, Gușterița II și Șpălnaca II, care nu le-a avut în vedere, îi confirmă ipoteza privitoare la raderea bărbii și mustăților în epoca respectivă, la care a ajuns prin comparație cu plastica eneolitică și din epoca bronzului, precum și cu reprezentările masculine în metal ale carului de bronz hallstattian de la Strettweg din Austria⁴⁸.

Relativ la funcția uneltelor, Pârvan a preconizat în mod just, pornind de la celturi, o cercetare din nou a obiectelor-monedă din pre- și protoistorie⁴⁹, ceea ce nu s-a efectuat decît doar parțial pînă astăzi, precum și, ca și Carl Goos și alții, funcția de unealtă pentru minerit a toporului-tîrnăcop⁵⁰, de fapt topoarelor tîrnăcop, întrucît este vorba de patru exemplare întregi și fragmentare din depozitul Gușterița II⁵¹, pentru care există exemplare anologice, cu semne, în depozitul-turnătorie de la Uioara de Sus, acestea din urmă studiate de Eugen F. Mayer⁵².

O altă problemă, din domeniul tipologiei, care l-a preocupat pe Pârvan, a fost aceea a vaselor de bronz, pe care le-a invocat în sprijinul tezei sale privitoare la relațiile cu lumea nord-italică⁵³. Pozitiv este faptul că a deosebit diferitele categorii de vase de bronz din spațiul dacic, respectiv cazanele semisferice cu atașe cruciforme pentru torțe mobile, situlele, cupele și ceștile, preocupîndu-l atît

³⁴ Vasile Pârvan, *Getica*, p. 305.

³⁵ Cf. Mircea Petrescu-Dimbovița, *Depozitele de bronzuri din România*, p. 23 și urm.; idem, *Die Sicheln*, p. 90 și urm.

³⁶ József Hampel, *op. cit.*, III (1896), p. 5 și urm.

³⁷ Vezi nota 28.

³⁸ Alexandru Vulpe, *Die Äxte und Beile in Rumänien*, I (*PBF*, IX. 2) și II (*PBF*, IX. 5), München, 1970, 1975.

³⁹ Mircea Petrescu-Dimbovița, *Die Sicheln in Rumänien mit Corpus der jung- und spätbronzezeitlichen Horte Rumäniens (PBF, XVIII. 1)*, München, 1978.

⁴⁰ Tiberiu Bader, *Die Fibeln in Rumänien (PBF, XIV. 6)*, München, 1983.

⁴¹ Mircea Petrescu-Dimbovița, *Der Arm- und Beinschmuck in Rumänien*; Alexandru Vulpe und C. Kacsó, *Die Dolche in Rumänien*; Tiberiu Bader, *Die Schwerter in Rumänien*.

⁴² Vasile Pârvan, *Getica*, p. 365.

⁴³ *Ibidem*, p. 402.

⁴⁴ *Ibidem*, p. 408 și urm.

⁴⁵ *Ibidem*, p. 408.

⁴⁶ Vezi nota 39.

⁴⁷ Vasile Pârvan, *Getica*, p. 410.

⁴⁸ *Ibidem*, p. 407 și urm.

⁴⁹ *Ibidem*, p. 405.

⁵⁰ *Ibidem*, p. 410.

⁵¹ Mircea Petrescu-Dimbovița, *Depozitele de bronzuri din România*, 95 și pl. 155/1; idem, *Die Sicheln in Rumänien*, p. 120 și pl. 113/211.

⁵² Eugen F. Mayer, *Zur Herkunft der Marken auf urnenfelder- und hallstattzeitlichen Bronzegegenständen des Ostalpenraumes, Germania*, 54, 1976, 2, p. 365 și urm.

⁵³ Vasile Pârvan, *Getica*, 309, 411 și urm.

caracteristicile de formă și decor, originea, răspândirea, funcționalitatea și semnificația lor istorică⁵⁴. Frapându-l analogiile acestora cu piesele din nordul Italiei, le consideră în genere importuri din această zonă⁵⁵, ceea ce nu mai corespunde astăzi în totalitate, avându-se în vedere prezența în masă a unora din acestea în perioadele culturii cîmpurilor de urne la nord de Alpi, care, așa cum au arătat Gero v. Merhart⁵⁶, Hermann Müller-Karpe⁵⁷, Marija Gimbutas⁵⁸ și alții, au întreținut relații strînse cu Italia previllanoviană și apoi villanoviană. La aceasta se adaugă centrul de producere a acestor vase din părțile de est ale Europei centrale, asupra căruia a atras atenția încă din 1935 I. Nestor cu prilejul publicării depozitului de la Moigrad, care i-a permis o analiză pertinentă a cazanelor cu atăse cruciforme și a ceștilor de tip Kirkendrup și Fuchsstadt⁵⁹. Desigur, dacă Pârvan ar fi dispus de o asemenea documentare pentru vasele de bronz din Europa centrală și îndeosebi din părțile ei de est, nu ar fi pus această categorie de obiecte în legătură directă aproape exclusiv cu centrul din nordul Italiei⁶⁰. Zicem aproape exclusiv, întrucît a avut în vedere pentru unele cupe de la Sighișoara și legătura cu Hallstattul alpin⁶¹.

Consecvent metodei sale de lucru, l-a interesat și funcționalitatea vaselor hallstattiene de bronz din Dacia, acceptînd părerea lui Joseph Déchelette, potrivit căreia situlele, cistele și cupele hallstattiene la nord de Alpi ar fi fost de uz funerar, ca probabil, după el, și cazanele cu atăse cruciforme, servind cu ocazia ceremoniilor funerare, cu toate că remarcă asemenea vase nu provin din morminte, ci din depozite⁶². De altfel, teza potrivit căreia cazanele de bronz ar fi putut servi la ceremonialul îngropării depozitelor de bronzuri a fost susținută recent și de Wilhelm Albert v. Brunn pentru zona Elba-Vistula, pe baza asociației lor cu piese de podoabă feminine și de harnașament de bronz⁶³.

Aceeași atenție a fost acordată de Pârvan și problemei armelor de bronz, respectiv săbiilor, vîrfurilor de lance, vîrfurilor de săgeți, cadelor de luptă și coifurilor. În ceea ce privește săbiile, se ocupă în mod special de tipul cu antenă, pornind de la exemplarul de la Bunești, pe care îl consideră unic⁶⁴. Astăzi se cunosc însă 12 piese de acest tip în Transilvania, datate de Alexandrina D. Alexandrescu și alții în Hallstatt B₁—2, respectiv sec. X—IX î.e.n.⁶⁵. Cu toate că Pârvan accentuează că săbiile în general au fost turnate în acest spațiu, totuși consideră exemplarul de la Bunești ca import din Hallstattul I vestic⁶⁶, ceea ce nu s-ar putea pune în legătură astăzi decît cu atelierele de la vest de spațiul carpațo-dunărean, respectiv din centrul Europei, cum s-a susținut de Nils Åberg, Ernst Sprockhoff, Jiří Řihovský și alții⁶⁷.

În privința vîrfurilor de lance, pe care le consideră în Bronzul IV ca unele din cele mai elegante și variate din Europa centrală⁶⁸, și a vîrfurilor de săgeți, despre care afirmă că sînt foarte puține în Hallstattul I⁶⁹, nu insistă mai mult.

În schimb, îi reține atenția ceva mai mult cele două roți cu patru spițe simple de la un car de luptă din depozitul de la Arcalia, jud. Bistrița Năsăud, descoperit în 1793, pe care le datează în Bronzul IV⁷⁰, în loc de Hallstattul mijlociu, cum sînt considerate astăzi⁷¹. Probabil, că originea sudică, miceniană, pe care o atribuie acestui car, l-a determinat să-l dateze în Bronzul IV, respectiv în Hallstatt I, neexcluzînd posibilitatea de a fi pus în legătură directă și cu o influență villanoviană⁷², ceea ce nu corespunde astăzi nici cultural și nici cronologic.

La fel, nici resturile de coifuri, din Hallstattul timpuriu din Dacia, nu mai pot fi puse pe seama estrucilor⁷³, nefiînd exclusă, în urma cercetărilor lui Gero v. Merhart, Hermann Müller-Karpe, A. Mozsolics și alții, posibilitatea unei producții locale în Europa centrală, influențată de raporturile cu lumea egeană, vorbindu-se în acest sens de un tip simplu cu buton sferic Lúcky-Knossos sau Baitsch-Knossos⁷⁴, cu observația că exemplarul din Knossos datează din secolul XIV î.e.n., iar cele central-europene, între care se includ și cele din spațiul dacic, în secolele XIII—XII î.e.n.

Pârvan are în vedere și alte piese pentru cnemide, platoșe sau scuturi, aduse, după el, din Grecia în nord-estul Adriaticii, care însă fiind din foi de bronz subțiri s-ar fi pierdut⁷⁵, ceea ce este valabil

⁵⁴—⁵⁵ *Ibidem*.

⁵⁶ Gero von Merhart, *Studien über einige Gattungen von Bronzegefäßen, Festschrift des Römisch-Germanischen Zentralmuseums in Mainz zur Feier seines hundertjährigen Bestehens*, Bd. 2, 1952, p. 58 și urm.

⁵⁷ H. Müller-Karpe, *Beiträge zur Chronologie der Urnenfelderzeit nördlich und südlich der Alpen*, Berlin, 1959, *passim*.

⁵⁸ Marija Gimbutas, *Bronze Age Cultures in Central and Eastern Europe*, Paris, Hague, London, 1965, p. 139, 153.

⁵⁹ Ion Nestor, *Ein Bronze-Depot aus Moigrad*, PZ, XXVI, 1935, 1—2, p. 45 și urm.

⁶⁰ Vasile Pârvan, *Getica*, p. 411.

⁶¹ *Ibidem*, p. 413.

⁶² *Ibidem*, p. 414.

⁶³ Wilhelm Albert v. Brunn, *Zur Deutung spätbronzezeitlicher Hortfunde zwischen Elbe und Weichsel*, *BerRGK*, 61, 1980, p. 92 și urm.

⁶⁴ Vasile Pârvan, *Getica*, p. 308.

⁶⁵ Alexandrina D. Alexandrescu, *Die Bronzeschwerter aus Rumänien, Dacia*, N.S., X, 1966, p. 130.

⁶⁶ Vasile Pârvan, *op. cit.*, p. 394.

⁶⁷ Vladimír Podborský, *Mähren in der Spätbronzezeit und an der Schwelle der Eisenzeit*, Brno, 1970, p. 116.

⁶⁸ Vasile Pârvan, *op. cit.*, p. 395.

⁶⁹ *Ibidem*, p. 397.

⁷⁰ *Ibidem*, p. 764.

⁷¹ Mircea Petrescu-Dimbovița, *Depozitele de bronzuri din România*, p. 161.

⁷² Vasile Pârvan, *op. cit.*, p. 319.

⁷³ *Ibidem*, p. 384 și urm.

⁷⁴ Mária Novotná, *op. cit.*, p. 54.

⁷⁵ Vasile Pârvan, *op. cit.*, p. 400.

numai în parte, întrucît resturi de platoșe au fost găsite în depozitul-turnătorie de la Uioara de Sus, probabil în legătură cu un centru de producere central-european, care a stat, cum a arătat Hermann Müller-Karpe, ca toată torentica din centrul Europei, sub influența sudului⁷⁶, spre deosebire de opiniile lui Gero v. Merhart și Jozef Paulík, după care ar fi fost o oarecare dependență a sudului de centrul Europei⁷⁷.

Pârvan nu s-a mulțumit numai să prezinte diferitele categorii de arme, ci, cu viziunea largă a istoricului antichității, a încercat să reconstituie și felul în care au luptat războinicii din Hallstattul timpuriu, susținînd că pedestrii, ca și aheii din *Iliada*, luptau pe jos cu lănci și săbii, iar șefii, cu coifuri, care nu lipseau nici la unii pedestrași, platoșă, cnemidă și scut, foloseau carul de luptă cu două roți cu spițe⁷⁸, imagine frumoasă și sugestivă, care însă se cere astăzi a fi susținută cu date mai multe și convingătoare.

În fine, obiectelor de podoabă Pârvan le-a acordat în *Getica* cea mai mare atenție, scoțînd în evidență pentru Bronz III și IV, respectiv sfîrșitul epocii bronzului și Hallstattul timpuriu, marile lux în podoabe pentru corp și îmbrăcăminte⁷⁹. Dintre acestea, un loc aparte îl ocupă plăcile de centură de diferite dimensiuni, din Bronzul IV, din depozitele de la Șpălnaca, Pecica și Suseni, decorate cu motive geometrice și diferite simboluri religioase, executate din linii de puncte sau zgîriate. Lăsînd la o parte originea acestor piese, pe care o consideră tot italică⁸⁰, fără ca să precizeze zona, considerațiile sale cu privire la purtarea lor nu numai de bărbați, mai sus de șolduri, ci și de femei⁸¹, sînt sugestive, trebuînd însă a fi confirmate prin studii speciale asupra caracterului inventarului depozitelor, ceea ce încă nu s-a făcut pentru spațiul carpato-dunăreano-pontic.

După Pârvan și celelalte accesorii ale îmbrăcămîntei, ca nasturii mici, aplicile și discurile convexe, respectiv *phaleraele*, erau purtate nu numai de femei, ci și de bărbați⁸². În această privință este știut că și astăzi problema scopului *phaleraelor* este oarecum deschisă, nefiînd exclusă utilizarea lor în Europa centrală și chiar nordică ca podoabă nu numai feminină, ci și pentru cai, precum și folosirea uneori și pentru scut.

O altă piesă de podoabă, căreia Pârvan i-a acordat o atenție mai mare a fost fibula, distingînd două tipuri, respectiv fibulele *passementerie* și în formă de ochelari.

În ceea ce privește primul tip, sînt deosebite în mod just varianta cu multe spirale de la Rafaila și varianta cu disc a fibulei *passementerie* de la Suseni, ambele fiind datate în mod corespunzător în Hallstattul timpuriu⁸³. De data aceasta nu se pronunță asupra originii tipului de fibulă respectivă, care, în stadiul actual al cercetării, se plasează în estul Europei centrale, fiind datat de Jan Filip, Jozef Paulík, Slavenka Erzegović ș.a. în Hallstattul timpuriu, în general din Hallstatt A pînă în Hallstatt B₁ inclusiv⁸⁴. Tipul al doilea, fibula ochelari sau cum o denumește el „bispirală”, ilustrat prin variante cu piesa de legătură în formă de opt între cele două spirale, a fost datat tot în Hallstattul timpuriu⁸⁵, ceea ce este just în parte, întrucît fibulele de acest fel apar pe teritoriul României de fapt către sfîrșitul acestei perioade (Hallstatt B₂) și se continuă în Hallstattul mijlociu⁸⁶, cum o atestă fibula de la Bilvânești-Mehedinți, menționată și ilustrată în *Getica*⁸⁷.

Tot în legătură cu aceste fibule, sugestivă este interpretarea dată de Pârvan folosirii lor, potrivit căreia, ținîndu-se seama în general de marile dimensiuni ale lor, nu numai în spațiul dacic, ci și în zonele vecine din est și sud-vest, fibulele respective ar fi fost purtate de șefii sau marii preoți la solemnități⁸⁸. În continuare, sînt luate în considerație pandantivele, lanțurile ornamentale, cerceii, *torques-urile*, acele lungi ornamentale, colierele de perle din bronz și alte materii și brățările, inclusiv verigile de picior, încercîndu-se clasificări pentru unele din ele, respectiv pentru cercei și brățări, după criterii de formă în primul rînd⁸⁹.

Cu prilejul tratării diferitelor obiecte de podoabă, Pârvan a fost preocupat însă și de particularitățile stilului lor decorativ, subliniînd dezvoltarea excepțională la sfîrșitul Bronzului III și în Bronzul IV a spiralei, care din motiv decorativ a devenit și element structural, „spiralizîndu-se”, după expresia lui, brățările, fibulele, pandantivele și alte obiecte de podoabă⁹⁰. La fel, este justificat și rolul important atribuit de Pârvan motivelor solare în Bronzul IV, ilustrat îndeosebi prin carul votiv de la Orăștie, barca solară de la Sătmăr, protome și lebede, roți cruciforme, motive gravate pe centuri ș.a.⁹¹

Desigur că în domeniul studierii pieselor de podoabă, atît de bogat reprezentate, îndeosebi prin descoperiri din depozite și morminte, începutul făcut de Pârvan trebuie să constituie un imbold pentru

⁷⁶ Mária Novotná, *op. cit.*, p. 57.

⁷⁷ *Ibidem.*

⁷⁸ Vasile Pârvan, *op. cit.*, p. 401

⁷⁹ *Ibidem*, p. 431 și urm.

⁸⁰ *Ibidem*, p. 432 și urm.

⁸¹ *Ibidem.*

⁸² *Ibidem*, p. 433.

⁸³ *Ibidem*, p. 378, 390.

⁸⁴ Tiberiu Bader, *op. cit.*, p. 50 și urm., 55.

⁸⁵ Vasile Pârvan, *op. cit.*, p. 436.

⁸⁶ Tiberiu Bader, *op. cit.*, p. 67.

⁸⁷ Vasile Pârvan, *op. cit.*, p. 390, 437 și pl. XXV/1.

⁸⁸ *Ibidem*, p. 437.

⁸⁹ *Ibidem*, p. 437 și urm.

⁹⁰ *Ibidem*, p. 324.

⁹¹ *Ibidem*, p. 314, 457.

continuarea și adâncirea cercetărilor. De altfel, volumul privitor la fibule al lui Tiberiu Bader⁹² și cel relativ la brățări și veriği de picioare, sub tipar, al autorului acestei lucrări⁹³, ambele pentru colecția PBF, reprezintă fără îndoială un progres, impunându-se să se studieze metodic și exhaustiv, pentru aceeași colecție, și alte tipuri de podoabe din bronz din spațiul carpato-dunăreano-pontic.

Cronologie. Problema cronologiei depozitelor de bronzuri a stat permanent în atenția lui Pârvan, considerațiile sale tipologice fiind însoțite în permanență de precizii cronologice. În această privință, demn de remarcat este identificarea a trei etape în evoluția depozitelor de bronzuri, corespunzătoare celor trei faze ale Bronzului IV din cronologia lui Paul Reinecke, primei corespunzându-i depozitele de la Gușterița, Bunești și Rus, celei de a doua depozitul de la Brăduț și celei de a treia depozitele de la Șomartin și Fizeșu Gherlii⁹⁴. Aceste etape, corespunzătoare Hallstattului A și B, sînt acceptate și astăzi că se succed în ordinea indicată de Pârvan, cu o simplă corectură pentru ultima, în sensul că depozitul Fizeșu Gherlii precede pe cel de la Șomartin⁹⁵. În afară de acestea, a încadrat just, din punct de vedere al cronologiei relative, depozitul de la Pecica, pe care-l consideră mai aproape de Șpălnaca și într-o oarecare măsură nu prea departe de cel de la Suseni⁹⁶, din al cărui conținut, după completarea lui Ion Nestor, fac parte tipuri de obiecte de bronz din două perioade, respectiv de la sfîrșitul epocii bronzului și din Hallstattul timpuriu⁹⁷.

Cu toată recunoașterea acestor trei etape ale depozitelor de bronzuri, Pârvan nu a fost de acord cu cele trei subperioade ale Bronzului IV din clasificarea lui Reinecke, întrucît acestea, bazate pe subperioadele villanoviene și pe evoluția civilizației din centrul Europei, nu corespund dezvoltării locale din Dacia, ci doar unei „succesiuni de influențe treptate externe, evolute ele, în țara lor de origine”⁹⁸. În afară de acestea, Pârvan prelungește epoca bronzului, respectiv Bronzul IV, pentru regiunile noastre, ceva mai mult decît Reinecke, pînă la 700 î.e.n., cînd, după el, ar fi avut loc invazia sciților, care, de fapt, și după Reinecke, ar fi contribuit la sfîrșitul Bronzului din Ungaria și Transilvania⁹⁹, cum s-a arătat și de Ion Nestor în 1932 cu prilejul interpretării *Geticei* lui Pârvan¹⁰⁰.

Din punct de vedere al cronologiei absolute, Pârvan, „ținînd cont și de experiența proprie de teren”, cum o mărturisește, a datat Bronzul IV între 1 000 și 700 î.e.n., iar Bronzul III, care-l precede imediat, între 1 400 și 1 000 î.e.n., spre deosebire de Reinecke, care a admis 1 150—850 î.e.n. (pentru regiunile noastre 750 î.e.n.) pentru Bronzul IV și 1 300—1 150 î.e.n. pentru Bronzul III¹⁰¹. În această privință, cum s-a arătat însă de Ion Nestor în 1924 și Reinecke, spre deosebire de datările sale mai vechi, a ridicat data de început a fazelor sale C și D pe la 1 250 î.e.n. sau chiar mai tîrziu, de unde rezultă că Hallstattul său A, respectiv perioada IV în Ungaria, ar fi început în jur de 1 000 î.e.n.¹⁰² În afară de aceasta, după Ion Nestor, aparenta contradicție dintre sistemele cronologice ale lui Pârvan și Reinecke se datora și insuficienței cunoașterii, de ambele părți, a perioadei anterioare pătrunderii sciților, denumită nord-tracică-cimeriană de Reinecke și geto-cimeriană de Pârvan¹⁰³.

În stadiul actual al cercetărilor, reținem că teza lui Pârvan privitoare la prelungirea epocii bronzului (Bronz IV), sub denumirea Bronz tîrziu (*Spätbronzezeit*), corespunzătoare Hallstattului B, este astăzi acceptată în Europa centrală, admițîndu-se, conform sistemului cronologic al lui Hermann Müller-Karpe, secolele X—VIII î.e.n. pentru cele trei faze ale acestei perioade¹⁰⁴, sincronizate cu seriile de depozite Moigrad-Tăuteu, Singiorgiu de Pădure și Șomartin-Vetiș¹⁰⁵.

La rîndul ei, perioada imediat anterioară, a Bronzului III la Pârvan, corespunzătoare Bronzului nou (*Jungbronzezeit*) din clasificarea lui Hermann Müller-Karpe, cuprinde tot trei faze, din care una din Bronzul tîrziu (sec. XIII î.e.n.) și două din Hallstattul A (sec. XII—XI î.e.n.)¹⁰⁶, sincronizate cu seriile de depozite Uriu-Domănești, Cincu-Suseni și Turia-Jupalnic¹⁰⁷. Apropierile semnalate față de sistemul cronologic al lui Pârvan se explică, după părerea noastră, prin faptul că Hermann Müller-Karpe a pornit, în fond, tot de la sistemul lui Paul Reinecke, pe care l-a îmbunătățit.

În ceea ce privește spațiul carpato-dunăreano-pontic se consideră, în general, că începuturile primei epoci a fierului pot fi coborîte pînă în jur de 1 200 î.e.n., înglobîndu-se aici Bronzul IV și în parte și III din clasificarea lui Pârvan, cînd sînt deja dovezi nu numai de cunoaștere, ci și de producerea obiectelor de fier¹⁰⁸. În stadiul actual al cercetărilor, se obiectează însă că ar fi greșit să se adopte,

⁹² Vezi nota 40.

⁹³ Vezi nota 39.

⁹⁴ Vasile Pârvan, *op. cit.*, p. 319.

⁹⁵ Mircea Petrescu-Dimbovița, *Depozitele de bronzuri din România*, p. 25 și urm.; idem, *Die Sichel in Rumänien*, p. 93, fig. 3.

⁹⁶ Vasile Pârvan, *op. cit.*, p. 318, nota 2 și p. 327.

⁹⁷ Ion Nestor, *Der Stand der Vorgeschichtsforschung in Rumänien*, p. 127.

⁹⁸ Vasile Pârvan, *op. cit.*, p. 391.

⁹⁹ *Ibidem*, p. 290, 296, 319.

¹⁰⁰ Ion Nestor, *op. cit.*, p. 105.

¹⁰¹ Vasile Pârvan, *op. cit.*, p. 290, 292.

¹⁰² Ion Nestor, *op. cit.*, p. 108.

¹⁰³ *Ibidem*, p. 106, nota 428.

¹⁰⁴ Mircea Petrescu-Dimbovița, *Die Sichel in Rumänien*, p. 88, nota 1.

¹⁰⁵ *Ibidem*, p. 93, fig. 3.

¹⁰⁶ *Ibidem*.

¹⁰⁷ *Ibidem*.

¹⁰⁸ Attila László, *Începuturile metalurgiei fierului pe teritoriul României*, *SCIJA*, 26, 1975, 1, p. 22 și urm.; idem, *Anfänge der Benutzung und der Bearbeitung des Eisens auf dem Gebiete Rumäniens*, *Acta Archaeologica*, Budapest, XXIX, 1977, 1—2, p. 58 și urm.

fără rezerve, cronologia absolută a lui Hermann Müller-Karpe, întrucît pe de o parte legăturile dintre Egeea și Carpați sînt mai scurte decît acelea avute în vedere de Hermann Müller-Karpe cu Egiptul, Sicilia și Italia pînă în sudul Germaniei¹⁰⁹, iar pe de alta cronologia ceramicii miceniene tîrzii, stabilită de Arne Furumark, de care depinde cronologia absolută a Europei centrale în etapa respectivă, a fost corectată, în sensul că evoluția spre Helladicul tîrziu III C a avut loc mai tîrziu, după unii cu 40 ani¹¹⁰ sau chiar cu 50 ani, cum s-a susținut de Nancy K. Sanders, care a inclus din acest motiv Bronzul D central-european în sec. XII în loc de XIII î.e.n.¹¹¹.

La aceasta se adaugă faptul că pentru cronologia absolută a depozitelor din Bronzul tîrziu din spațiul nostru prezintă un deosebit interes descoperirile recente de la Kastanas în Macedonia, care, pe lângă datarea absolută a culturii Noua pînă în secolul al XII-lea î.e.n., pe baza asocierii unui ac de os de tipul cu protuberanțe (*Warzennadel*) cu ceramică caracteristică pentru Helladicul tîrziu III C¹¹², au permis concluzia că în secolul al XII-lea î.e.n. mai existau depozite din seria Rîșești-Băleni, contemporană cu această civilizație, începuturile seriei putînd fi însă mai vechi, în secolul al XIII-lea sau chiar al XIV-lea î.e.n., cum o atestă rapierile din bronz, utilizate, de tip micenian din depozitele de la Drajna de Jos și Sokol¹¹³. În acest caz, depozitele din seria următoare, Cineu-Suseni, au început probabil ceva mai tîrziu decît s-a crezut, respectiv din a doua jumătate a secolului al XII-lea î.e.n., prima etapă Hallstatt A₁ durînd pînă la o dată neprecisă din secolul al XI-lea î.e.n., cînd, prin etapa Hallstatt A₂, se face tranziția către o nouă asociere de tipuri de la începutul Hallstattului B (Hallstattului B₁)¹¹⁴. În această privință, se știe că Hermann Müller-Karpe a umplut intervalul respectiv din Hallstatt A cu două faze, ca și pentru Grecia, de cite un secol fiecare, corespunzînd micenianului tîrziu III C₁ (secolul al XII-lea î.e.n.) și submicenianului (secolul al XI-lea î.e.n.), la fel ca și pentru celelalte două etape ale Hallstattului B, respectiv Hallstatt B₁ și B₂, pe care le-a sincronizat cu protogeometricul (secolul al X-lea î.e.n.) și geometricul vechi (secolul al IX-lea î.e.n.)¹¹⁵.

Categorii de depozite. Semnificația și cauzele depozitărilor. Problema categoriilor depozitelor, care prezintă astăzi un deosebit interes, nu a fost studiată în mod special de Pârvan, de altfel și după el pînă astăzi această problemă a fost tratată mai mult incidental. După Pârvan depozitele nu trebuie interpretate ca *aes collectaneum*, respectiv „fierărie veche”, pentru schimb cu piese noi, ele conținînd anumite produse, care par a le fi caracteristice (seceri, topoare etc.), în cantități mari, sub formă de ateliere, ca la Gușterița și Șpălnaca¹¹⁶. În stadiul actual al cercetărilor, este clar, că fără de o reanalizare a condițiilor de găsire ale depozitelor și a conținutului lor, privind asocierile diferitelor obiecte și pe cît posibil și durata întrebuițării lor, este dificil de a se preciza semnificația profană sau votivă a lor, ca și cauzele depozitărilor. În ceea ce privește aceasta din urmă, Pârvan a considerat, că marea majoritate a depozitelor de bronzuri din Dacia și regiunile vecine, mai ales dinspre vest, au fost ascunse datorită unor invazii, îndeosebi din est, respectiv ale cimerienilor și sciților¹¹⁷, necunoscînd pe cele mai vechi puse în legătură cu grupul Noua-Sabatinovka¹¹⁸. De fapt, această teză împrumutată de Pârvan de la Reinecke a avut cei mai mulți adepți.

Din nefericire, în stadiul actual al cercetărilor, condițiile descoperirii depozitelor de bronzuri, ca și particularitățile lor tipologice regionale și cronologice, nu au fost studiate special pentru teritoriul României, spre deosebire de alte regiuni din centrul și nordul Europei, pentru care prezintă un interes deosebit lucrările recente ale lui Frauke Stein pentru Germania de sud¹¹⁹ și ale lui Wilhelm Albert v. Brunn pentru zona Elba și Vistula, inclusiv Schleswig-Holstein¹²⁰.

Așa se explică că, în general, s-a atribuit depozitelor de bronzuri din spațiul carpato-danubiano-pontic o semnificație profană și numai în măsură foarte redusă și sacră¹²¹, fiind absolut necesară pentru aceasta din urmă cunoașterea exactă, atît cît este posibil, în toate cazurile, a condițiilor de descoperire, ca și a inventarului păstrat în general parțial, conform principiului *pars pro toto*¹²².

¹⁰⁹ Bernhard Hänsel, *Beiträge zur regionalen und chronologischen Gliederung der älteren Hallstattzeit an der unteren Donau*, Bonn, 1976, p. 45.

¹¹⁰ Alix Hochstetter, *Eine Nadel der Noua-Kultur aus Nordgriechenland, Ein Beitrag zur absoluten Chronologie der späten Bronzezeit im Karpatenbecken, Germania*, 59, 1981, 1-2, p. 252.

¹¹¹ *Ibidem*, p. 252 și urm.

¹¹² *Ibidem*, p. 254.

¹¹³ *Ibidem*.

¹¹⁴ Mircea Petrescu-Dîmbovița, *Les principaux problèmes concernant la métallurgie de l'espace carpato-danubien-pontique des XVI-e - XI-e siècle av. n. è.*, raport prezentat la cel de al cincilea seminar de istorie și cultură tracică din 1982 de la Plovdiv, în curs de apariție în *Thracia Praehistorica, Supplementum Pulpudeva* 4.

¹¹⁵ Herman Müller-Karpe, *op. cit.*, fig. 68 (tabel sinoptic).

¹¹⁶ Vasile Pârvan, *op. cit.*, p. 318, nota 408, p. 414.

¹¹⁷ *Ibidem*, p. 291.

¹¹⁸ Pentru acest grup a se vedea Adrian C. Florescu, *Contribuții la cunoașterea culturii Noua, Arh Mold*, 2-3, 1964, p. 143 și urm.; idem, *Sur les problèmes du bronze tardif carpato-danubien et du nord-ouest pontique (I-ère partie)*, *Dacia*, N.S., 11, 1967, p. 59 și urm.

¹¹⁹ Frauke Stein, *Bronzezeitliche Hortfunde in Süddeutschland, Saarbrücken*; idem, *Katalog der vorgeschichtlichen Hortfunde in Süddeutschland*, ambele în *Saarbrücker Beiträge zur Altertumskunde*, vol. 23 și 24, Bonn, 1976, 1979.

¹²⁰ Wilhelm Albert v. Brunn, *Zur Deutung spätbronzezeitlicher Hortfunde zwischen Elbe und Weichsel, BerRGK*, 61, 1980, p. 92 și urm.

¹²¹ Vezi nota 114.

¹²² Pentru această din urmă problemă vezi Wilhelm Albert v. Brunn, *op. cit.*, p. 111.

Considerații istorice. Pârvan s-a folosit de obiectele de bronz, ca și de celelalte materiale arheologice, pentru a reconstitui pe baza lor istoria și stadiul de cultură din spațiul carpato-dunăreano-pontic. În această privință, Ion Nestor, dintre cei care i-au analizat *Getica*, a recunoscut genialitatea intuițiilor și justetea tabloului evoluției istorice, care, în parte însă, după el, nu era cu totul nou¹²³. La fel, recent, Sebastian Morintz a subliniat meritul incontestabil al lui Pârvan de a fi sesizat trecerea de pe un spațiu larg de la Bronz la Fier, ca rezultat, printre altele, și al progreselor deosebite din domeniul metalurgiei bronzului, precum și unificarea culturală din Hallstattul timpuriu pentru spații chiar mai mari decât cele preconizate de Pârvan¹²⁴, idee confirmată astăzi, cu remarcă că fenomenul de hallstattizare a spațiului carpato-balcanic este mult mai complex, neputând fi considerat numai ca rezultat al importului de piese villanoviene¹²⁵.

În concepția lui Pârvan, dezvoltarea metalurgiei bronzului în Dacia, alături de alte activități economice atestate arheologic, reflectă pentru perioada 1400—700 î.e.n. o înfloritoare viață locală și o creștere demografică, care pînă la invazia scitică, cu efecte după el păgubitoare, nu a fost afectată prea mult de tulburări¹²⁶. În această privință, după opinia sa, luptele cu cimerienii nefiind distrugătoare, a continuat circulația bunurilor de-a lungul principalelor drumuri ale Dunării, Mureșului și Someșului și în trei mari „răspîntii” din Banat, Bihor și sud-estul Transilvaniei, care, prin numărul mare și variat de descoperiri, atestă, după el, o stare economică înfloritoare¹²⁷. În același timp, piesele de lux din bronz și aur reflectă, după Pârvan, stratificări social-economice, permițînd să se deosebească, alături de poporul de rînd, cei bogați și conducătorii, pentru care presupune adunări strălucitoare și ceremoniale speciale¹²⁸. Pe de altă parte, datorită frecvenței mari a secerilor de bronz, Pârvan consideră că pătura superioară din spațiul dacic ar fi practicat pe scară mare și agricultura, nefiind numai crescătoare de cai, ca tricii sudici¹²⁹, ceea ce, bineînțeles, că în stadiul actual al cercetărilor nu se mai poate susține. Mai mult încă, continuînd, pe linia reconstituirilor, prilejuite de materialele arheologice, de data aceasta în domeniul vieții spirituale, Pârvan a admis o dualitate a vieții religioase la tricii nordici, nu și etnică, în sensul că pătura superioară ar fi crezut în zeul soarelui, ca, după el, în apusul celtic și nordul germanic, iar poporul de jos, influențat de cultele străvechi locale, ar fi avut simpatie pentru cultele chthoniene¹³⁰. Aceste considerații ale lui Pârvan relativ la religia tracilor nordici din vremea respectivă prezintă, firește, interes și pentru înțelegerea concepției sale cu privire la religia geto-dacilor, care, așa cum s-a arătat de Radu Vulpe, în mod greșit a fost interpretată uneori ca „monoteistă”¹³¹.

În afară de aceste reconstituiri pe plan social-economic și spiritual, Pârvan, în mod repetat și insistent, a căutat să scoată în evidență pentru spațiul dacic între 1 000 și 700 î.e.n. legăturile acestuia cu nordul Italiei și Europa centrală, respectiv cu ținuturile veneto-ilire și hallstattiene, legături asupra cărora atrăseseră deja atenția, în linii generale, Paul Reinecke, Lajos Márton, Moritz Hoernes s.a.¹³². La acestea, după Pârvan, s-au adăugat și altele, cu Grecia, nu direct, ci prin intermediul veneto-ilirilor din nordul Adriaticii¹³³.

Datorită acestor legături, reflectate în stilul autohton din spațiul dacic, la începutul Bronzului IV s-au depășit diferențele culturale ale epocii bronzului, ajungîndu-se, după Pârvan, la o unitate culturală italo-danubiană, din Liguria și Apulia pînă în Carpații nordici, în Moldova și chiar în Ucraina occidentală, explicabilă, după el, pe de o parte prin avîntul economic din nord-estul Italiei și Alpii nordici, reflectat printre altele în producția de bronzuri, iar pe de alta prin intensificarea schimburilor pe drumul chihlimbarului¹³⁴.

În legătură cu problema acestei unități culturale s-a arătat însă recent de Sebastian Morintz că epicentrul ei nu a fost în nordul Italiei, cum au crezut Pârvan și alții, ci în centrul Europei, asemănările ceramicii hallstattiene timpurii din vestul României și bazinul Tisei cu cea din nordul Italiei, explicîndu-se prin fenomene de hallstattizare a spațiului carpato-balcanic, datorită căruia culturile hallstattiene timpurii locale prezintă influențe central europene și nu nord-italice villanoviene¹³⁵.

În această privință, luînd însă în considerație obiectele de bronz, considerăm că nu pot fi eliminate cu totul elementele nord-italice, respectiv din grupul Peschiera, de la sfîrșitul epocii bronzului și începutul Hallstattului timpuriu din Europa centrală și est-centrală, inclusiv teritoriul Transilvaniei,

¹²³ Ion Nestor, *op. cit.*, p. 105, nota 423 și p. 107.

¹²⁴ Sebastian Morintz, *Începuturile istoriei generale a geto-dacilor în opera lui Vasile Pârvan (de la indoeuropeni la geto-dacii din a doua epocă a fierului)*, SCIVA, 33, 1982, 3, p. 286, 299.

¹²⁵ *Ibidem*, p. 286; cf. Vasile Pârvan, *op. cit.*, p. 756 și urm., după care legăturile Daciei cu Italia au fost „neintreprupte și profunde cu începere din anul 1000”. În legătură cu această problemă a se vedea și Ec. Dunăreanu-Vulpe, *L'espansione delle civiltà italice verso l'oriente danubiano nella prima età del ferro*, ED, III, 1924, p. 58 și urm.

¹²⁶ Vasile Pârvan, *op. cit.*, 454.

¹²⁷ *Ibidem*, p. 455.

¹²⁸ *Ibidem*, p. 456.

¹²⁹ *Ibidem*, p. 294.

¹³⁰ *Ibidem*, p. 295.

¹³¹ Vezi nota 40 de Radu Vulpe din lucrarea revăzută și adnotată a lui Vasile Pârvan, *Dacia. Civilizațiile antice din țările carpato-danubiene*, ediția a V-a, București, 1972, p. 166 și urm.

¹³² Vasile Pârvan, *Getica*, p. 319 și urm.

¹³³ Vasile Pârvan, *Dacia. Civilizațiile antice din țările carpato-danubiene*, p. 41.

¹³⁴ *Ibidem*, p. 49.

¹³⁵ Sebastian Morintz, *op. cit.*, p. 291 și urm.

sesizate pentru spațiul ungar de Luigi Pigorini încă din 1876 și studiate apoi, sub diferite aspecte, de Christofer Francis C. Hawkes, Gero v. Merhart, John D. Cowen, Amália Moszolics ș.a.¹³⁶. Formele clasice ale bronzurilor Peschiera, precum și variantele și imitațiile lor (pumnale, seceri, cuțite, topoare cu aripioare, brice și ace), se întâlnesc în orizonturile de depozite Ópályi și Aranyos din Ungaria, Uriu-Domănești și Cincu-Suseni din Transilvania, în ambele regiuni predominând în orizonturile de depozite din Hallstatt A, în care apar alături de tipurile locale, central-europene, nordice și sudice¹³⁷.

Deci, sub această formă, legătura cu bronzurile de tip Peschiera nu poate fi contestată pentru spațiul carpato-dunăreano-pontic, ea urmînd să fie mai bine precizată prin cercetările viitoare. În acest sens, considerăm că trebuie interpretată, în stadiul actual al cercetărilor, prezența bronzurilor nord-italice în spațiul nostru, adîncind și, în același timp fundamentînd, cu noi date, concepția lui Pârvan cu privire la legăturile cu nordul Italiei.

În încheiere, din analiza multiplelor probleme privitoare la metalurgia bronzului din opera lui Vasile Pârvan, se desprinde concluzia că învățatul român, cu o metodă riguros științifică, a abordat în mod foarte documentat și cu un larg orizont istoric unul din principalele capitole din istoria tracilor nordici, aducînd contribuții substanțiale și originale, care se impun a fi luate în considerație, în funcție de stadiul actual al cercetărilor, de toți cei care au preocupări în acest domeniu. În acest scop, este necesară o cunoaștere îndeaproape atît a acestui vast capitol din opera lui Pârvan, cît și, pe cît posibil, a problematicii actuale în legătură cu tezele autorului. De asemenea, se impune să se aibă în vedere și tehnicile folosite pentru obținerea minereurilor de cupru și prelucrarea bronzului, completîndu-se, în acest fel, capitolul respectiv din opera lui Vasile Pârvan.

LA MÉTALLURGIE DU BRONZE CHEZ LES THRACES DE L'ESPACE CARPATO-DANUBIANO-PONTIQUE DANS L'OEUVRE DE VASILE PÂRVAN

RÉSUMÉ

Ce chapitre occupe une place importante dans l'oeuvre monumentale de Vasile Pârvan *Getica. O protoistorie a Daciei* (1926), réimprimée récemment par Radu Florescu (1982), ainsi que dans son travail de synthèse *Dacia. Civilizațiile străvechi din regiunile carpato-danubiene* traduit par Radu Vulpe d'après le manuscrit français (V^e édition, Bucarest, 1972).

En abordant ces problèmes, Vasile Pârvan s'est basé sur la littérature de spécialité roumaine et étrangère, ainsi que sur la connaissance, en partie directe, des matériaux des musées du pays. En ce qui concerne la littérature de spécialité, quoiqu'il y eût certaines données se rapportant à la composition et à la technologie des bronzes du territoire dace, ce problème ne l'a pas intéressé spécialement, comme non plus celui, plus difficile, des techniques utilisées pour obtenir les minerais de cuivre.

Dans la présente étude l'auteur analyse, en fonction du stade actuel des recherches, les multiples problèmes concernant la métallurgie du bronze de l'espace carpato-danubiano-pontique dans l'intervalle 1400—700 av. n. è. en mettant en évidence, de l'oeuvre de V. Pârvan, les contributions du savant roumain, ainsi que certaines thèses qui ne correspondent plus au stade actuel de la recherche.

Ainsi, en ce qui concerne les *dépôts de bronzes*, Vasile Pârvan a mis en relief d'une manière juste la fréquence des pièces en bronze dans les dépôts et leur rareté dans les agglomérations. L'attention accordée aux dépôts de Brăduț, Suseni, Șomartin et Fizeșu Gherlii constitue un indice sur la bonne sélection opérée par l'auteur dans ce domaine. On ajoute à ceci la constatation, valable aujourd'hui encore, conformément à laquelle la plupart des dépôts de bronzes de Banat date du Hallstatt ancien, d'après les connaissances actuelles du Hallstatt A₁ jusqu'au Hallstatt B₁ inclusivement.

Dans le domaine de la *typologie*, Vasile Pârvan a analysé, au niveau des études de son temps, les types d'objets en bronze (outils, vases, armes et pièces de parure) de la fin de l'âge du bronze et du commencement du Hallstatt de l'espace dace, étant toujours préoccupé par ce qui est local, d'ouest, sud-ouest et sud-est. De même, il a eu en vue, autant que possible, la diffusion et la fonction de certaines catégories d'objets, en préconisant, entre autres, d'une manière juste, de nouvelles analyses des objets-monnaies de la pré- et protohistoire, ce qui n'ont été effectuées que partiellement jusqu'à présent. D'autre part, le désir de Vasile Pârvan d'avoir un travail complet sur les faucilles en bronze de Roumanie, s'est réalisé à peine en 1978, par l'auteur du présent travail. Un autre problème du domaine de la typologie qui a préoccupé Vasile Pârvan a été celui des vases en bronze, en distinguant les chaudrons semi-sphériques avec attaches cruciformes pour les anses mobiles, situles, les coupes et les tasses. En ce sens, aujourd'hui, ayant en vue la présence massive de certaines de ces vases dans les périodes de la culture des champs d'urnes au nord des Alpes, on ne peut plus mettre cette catégorie d'objets en rapport direct presque exclusif avec le centre et le nord de l'Italie, comme l'a soutenu Vasile Pârvan. En échange, la thèse de Vasile Pârvan, grâce à laquelle les chaudrons en bronze auraient pu servir au cérémonial de l'enterrement des dépôts de bronzes, a été soutenue récemment par Wilhelm Albert v. Brunn pour la zone Elbe-Vistule, par leur association avec des pièces de parure féminines et de harnachement en bronze. Vasile Pârvan a accordé la même attention aussi au problème des armes en bronze, respectivement aux épées, aux pointes de lance et de flèche, aux chars de combat et aux casques, certaines de ses considérations concernant surtout l'origine et la chronologie de ces pièces ne correspondant plus au stade actuel de la recherche. En dehors de tout cela, aujourd'hui il est nécessaire à soutenir avec des données plus nombreuses et plus convaincantes les tentatives de reconstitution de l'auteur concernant la manière dont ont lutté les guerriers du territoire dace dans le Hallstatt ancien. Enfin, l'auteur a accordé la plus grande attention aux types d'objets de parure (plaques de ceinture, petits boutons, appliques et *phalerae*, fibules, surtout

¹³⁶ Amália Moszolics, *Some remarks on „Peschiera“ bronzes in Hungary*, in *The European Community in Later Prehistory. Studies in honour of C.F.C. Hawkes*, London, 1971, p. 59

și urm.

¹³⁷ *Ibidem*, pentru descoperirile de tip Peschiera de pe teritoriul Ungariei, unde se întâlnesc în Bronz D și Hallstatt A.

passenterie et lunettes, des *torques*, des aiguilles longues ornementales, des colliers de perles en bronze ou d'autre matériel, des bracelets, inclusivement des anneaux de jambe), en mettant en évidence pour la fin de l'âge du bronze et le Hallstatt ancien le grand luxe en parures pour le corps et les vêtements du territoire dace. En laissant de côté, certaines interprétations relatives à l'origine et à la chronologie des ces pièces, qui ne correspondent plus aujourd'hui, suggestives sont ses considérations se rapportant à l'utilisation de certaines pièces de cette catégorie (plaques de ceintures, *phalerae*, fibules), comme aussi en ce qui concerne le développement exceptionnel à la fin de l'âge du bronze et dans le Hallstatt ancien de la spirale, qui, de motif décoratif, est devenue aussi un élément structural, „en se spiralisant“, d'après son expression, les bracelets, les fibules, les pendentifs et d'autres objets de parure.

Le problème de la *chronologie* des dépôts de bronzes a sans cesse préoccupé Vasile Pârvan et il a identifié pour le Hallstatt ancien dans l'évolution des dépôts de ces territoires trois étapes, à la première correspondant, d'après lui, les dépôts de Gușterița, Bunești et Rus, à la deuxième le dépôt de Brăduț et à la troisième les dépôts de Șomartin et Fizeșu Gherlii. Ces étapes, correspondant au Hallstatt A et B, sont acceptées aujourd'hui encore se succéder dans l'ordre indiqué par Vasile Pârvan, avec une seule correction pour la dernière, dans le sens que le dépôt de Fizeșu Gherlii précède celui de Șomartin. Du point de vue de la chronologie absolue, Vasile Pârvan a daté le Bronze IV entre 1000 et 700 av. n. è. et le Bronze III, qui le précède immédiatement, entre 1400 et 1000 av. n. è., à la différence de Paul Reinecke, qui a admis initialement 1150–850 av. n. è. (pour le territoire dace 750 av. n. è.) pour le Bronze IV et 1300–1150 av. n. è. pour le Bronze III et ultérieurement la date de début de ses phases C et D vers 1250 av. n. è. ou même plus tard, en résultant que le Hallstatt A, respectivement la période IV en Hongrie, aurait commencé vers 1000 av. n. è. Dans le stade actuel des recherches on accepte pour l'Europe centrale le prolongement de l'âge du bronze (le Bronze IV) sous le nom de Bronze tardif (*Spätbronzezeit*), correspondant aux Xe–VIIe siècles av. n. è. et la période immédiatement antérieure, équivalente avec le Bronze neuf (*Jungbronzezeit*) pour les XIIIe–XIe siècles av. n. è. Mais en ce qui concerne l'espace carpatho-danubiano-pontique on considère, en général, que les commencements du premier âge du fer peuvent être reculés jusqu'autour de 1200 av. n. e., en englobant ici le Bronze IV et en partie aussi III de la classification de Vasile Pârvan, quand il y a déjà des preuves non seulement de la connaissance, mais aussi de la production des objets en fer. En ce sens, il existe un intérêt particulier dans les découvertes récentes de Kastanas en Macédoine, qui, à côté de la datation absolue de la culture Noua jusqu'au XIIe siècle av. n. e., ont permis la conclusion que dans ce siècle il y avait encore des dépôts de la série Rîșești-Băleni. En ce cas, les dépôts de la série suivante, Cincu-Suseni, ont commencé probablement de la seconde moitié du XIIe siècle av. n. è., la première étape du Hallstatt A₁ durant jusqu'à une date imprécise du XIe siècle av. n. è., quand par l'étape Hallstatt A₂ on a fait la transition vers une nouvelle association de types d'objets en bronze du Hallstatt B₁.

Le problème des *catégories des dépôts de bronzes* n'a pas été étudié spécialement par Vasile Pârvan, son opinion étant que ces découvertes ne doivent pas être interprétées comme *aes collectaneum*, respectivement „de la ferraille“, pour l'échange avec des pièces nouvelles. De même, il n'a été que partiellement préoccupé par le problème de la *signification des dépôts*, profane ou religieuse, pour l'explication duquel s'impose de nouvelles analyses de leurs conditions de découverte et de leur contenu, ayant en vue tant les associations des différents objets, que, dans la mesure du possible, la durée aussi de leur utilisation. C'est ainsi que s'éclairciront aussi les *causes de l'enfouissement des dépôts* qui ne sont pas en rapport exclusif avec les invasions, respectivement des Cimmériens et des Scythes, comme l'ont considéré Vasile Pârvan et d'autres.

Enfin, un intérêt particulier est présentée par les *considérations historiques* dans lesquelles Vasile Pârvan reconstruit, en se fondant sur les objets en bronze et d'autres matériaux archéologiques, l'histoire est le stade de civilisation de la fin de l'âge du bronze et le commencement du Hallstatt dans l'espace carpatho-danubien. Dans la conception de l'auteur, le développement de la métallurgie du bronze, à côté d'autres activités économiques, reflète pour la période 1400–700 av. n. è. une vie économique et spirituelle florissante, un accroissement démographique et des stratifications socio-économiques dans cet espace. En dehors de cela, d'une manière répétée et insistante, Vasile Pârvan a cherché à mettre en évidence pour cet espace ses rapports avec le nord de l'Italie et de l'Europe centrale, respectivement avec les contrées vénéto-ilyres et hallstattiennes, en arrivant d'après lui, grâce à ces rapports, à une unité culturelle italo-danubienne, à partir de la Ligurie et de l'Apulie jusqu'aux Carpates nordiques, la Moldavie et même l'Ukraine occidentale. Mais relativement au problème de cette unité culturelle Sebastian Morintz a récemment montré que son épiscentre n'a pas été au nord de l'Italie, comme l'ont cru Vasile Pârvan et d'autres, mais au centre de l'Europe, en expliquant de cette manière le phénomène de hallstattisation de l'espace carpatho-balcanique. Mais en ce sens, en prenant en considération les objets en bronze, nous croyons qu'on ne peut pas éliminer totalement les éléments nord-italiques, respectivement du groupe Peschiera, de la fin de l'âge du bronze et du commencement du Hallstatt ancien de l'Europe centrale et est-centrale, inclusivement le territoire de la Transylvanie, où ils apparaissent à côté des types locaux, central-européens, nordiques et sudiques.

Finalement, de l'analyse des problèmes mentionnés ci-dessus concernant la métallurgie du bronze dans l'oeuvre de Vasile Pârvan moins celui des techniques utilisées pour obtenir les minerais de cuivre et le travail du bronze, se détache la conclusion que le savant roumain, avec une méthode rigoureusement scientifique, a abordé d'une manière très documentée et avec un large horizon historique l'un des principaux chapitres de l'histoire des Thraces nordiques, apportant des contributions substantielles et originales, qui doivent être pris en considérations, en fonction du stade actuel des recherches par tous ceux qui ont des préoccupations dans ce domaine. Dans ce but, la connaissance profonde de ce vaste chapitre de l'oeuvre de Vasile Pârvan est nécessaire, ainsi que, autant que possible, celle de l'ensemble de problèmes actuels en liaison avec les thèses de l'auteur.